

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

OLOF LAGERCRANTZ, *Agnes von Krusenstjerna*. Akad. avh. (Sthlms högskola), Sthlm 1951.

Olof Lagercrantz' doktorsavhandling om Agnes von Krusenstjerna skiljer sig från flertalet litteraturvetenskapliga arbeten redan genom sitt ämnesval. Den behandlar en helt nyligen (1940) bortgångna författarinna, som här för första gången göres till föremål för en mera omfattande granskning. Författaren var personligen bekant med föremålet för sin studie och dessutom besläktad med henne. Uppenbarligen erbjuder ett sådant ämnesval både fördelar och nackdelar. Fördelarna ligger framför allt i den personliga kontakten och i de rika möjligheterna att skaffa fram material ur släkttidningarna om Agnes von Krusenstjerna. Nackdelarna, som författaren icke helt har lyckats undvika, hör samman med att det snäva perspektivet knappast tillåter en verkligt historisk bearbetning av det sålunda frambringade materialet. Avhandlingen om Agnes von Krusenstjerna utgör därför i vissa avseenden den första vetenskapliga bearbetningen av sitt ämne; i andra avseenden däremot torde den bäst kunna betecknas som en materialsamling av största värde för kommande forskning.

Redan från avhandlingens första sida kan man konstatera författarens framstående egenskaper som människoskildrare. Utom av en ingående och väl bemästrad kännedom om miljön utmärkes hans framställning av en ovanlig psykologisk inlevelse och en briljant litterär karakteriseringsförmåga; hans arbete kan i många avsnitt estetiskt mäta sig med de diktverk som där behandlas.

Författaren har emellertid med sin avhandling också velat uppfylla kraven på en vetenskaplig bevisföring. Utan att underskatta den möda, som Lagercrantz lagt ner i detta syfte måste man konstatera, att resultatet härvidlag inte är i allo tillfredsställande. Vid disputationen efterlystes sålunda en rad belägg för uppgifter, som författaren anför utan att meddela källan. Släkttidningar av den art, som utnyttjas i denna avhandling, torde över huvud ur källkritisk synpunkt böra behandlas med stor varsamhet, och i varje fall måste man ange, från vilken bestämd person upplysningarna härrör. Författaren har varit medveten om riskerna i att behandla Agnes von Krusenstjernas delvis självbiografiska böcker (Tonyböckerna och Fattigadel) som källmaterial, vilket framgår på sid. 11 i avhandlingen. Emellertid har han på ett flertal ställen (t. ex. sid. 40 och 78) trots detta och utan särskild motivering eller angivande av källan tagit upp material som härrör från dessa romaner. Man saknar en diskussion i varje särskilt fall av upplysningarnas tillförlitlighetsgrad.

Avhandlingen har benämnts Agnes von Krusenstjerna, men författaren påpekar i förordet, att titeln har valts »för enkelhetens skull», och han gör inte anspråk på att ha uttömt sitt ämne. Dispositionen är i stora drag kronologisk. En rad kapitel (Barndomen, I tonåren, Pennskaftet, Sinnessjukdomen, De första äktenskapsåren, På väg mot exilen, Pahlenfejden och fattigadelkris, De sista åren) berättar huvudsakligen om Agnes von Krusenstjernas liv, med sidoblickar på vissa diktverk. Några av kapitlen (Tony, Kvinnorna och kärleken, Berätterskan) är helt ägnade diktverken. Dessutom förekommer ett särskilt kapitel, som på goda grunder ägnas åt en karakteristik av David Sprengel, Agnes von Krusenstjernas make och litterära medarbetare. Den egentliga litterära belysningen riktar sig i första hand mot två av Agnes von Krusenstjernas stora romansviter, nämligen Tonyböckerna och Fröknarna von Pahlen. Den tredje cykeln, Fattigadel, behandlas däremot liksom novellerna och dikterna mera summariskt. Man torde därför ha rätt att betrakta arbetet som en i första hand biografisk framställning.

Denna biografiska framställning bäres av en ledande synpunkt. Författaren menar, att Agnes von Krusenstjernas diktning och egenart kom till sin rätt, först sedan hon brutit sig ut ur den trygga högborgerliga miljö, i vilken hon vuxit upp. En avsevärd del av belysningen i bokens tidigare kapitel gäller därför Agnes von Krusenstjernas barndomsmiljö. Denna skildring är ytterst levande, även om man på sina ställen kan finna den väl summarisk och kanske inte fullt rättvis. Det bigotta och verklighetsfrämmande understrykes på sina ställen med alltför kraftiga generaliseringar. Frågetecken måste sättas inför författarens genomgående metod att utan reservationer betrakta den Krusenstjerna miljö som representativ för vad som i avhandlingen kallas »den gamla svenska överklassvärlden» (sid. 18). En vetenskapligt hållbar karakteristik av ett så pass vidlyftigt begrepp måste byggas på en mera solid grundval.

Författaren betraktar Agnes von Krusenstjernas frigörelse från denna miljö som väsentligen ett resultat av hennes egen andliga kamp men förbiser inte heller de incitament utifrån, som därvid kommit henne till hjälp. Särskilt ingående karakteriseras sålunda de intryck den unga Agnes von Krusenstjerna mottog från Ellen Key och Elin Wägner. Förf. lägger stor vikt vid Dickensinflytandet och citerar som belägg härför en dikt till den engelske författaren, som finnes i Agnes von Krusenstjernas dagbok. I samma dagbok — från år 1914 — förekommer emellertid också en dikt till Herman Bang; även dennes diktning synes alltså Agnes von Krusenstjerna tidigt ha känt till, varför Lagercrantz' påstående i motsatt riktning (sid. 58) torde vara felaktigt. Denna antydning har särskilt intresse, därför att motivkretsarna hos Herman Bang — som författaren också i förbigående påpekar — visar stora likheter med Agnes von Krusenstjernas mogna verk. I samband med Ellen Key-inflytandet och frigörelsen från släktens traditionella Geijerbeundran tar författaren också upp frågan om den unga Agnes von Krusenstjernas uppfattning av religionen och visar, hur en kritisk inställning i detta avseende hörde samman med befrielsekampen i övrigt. Något tveksam ställer man sig härvidlag till Lagercrantz' uppgift att Agnes von Krusenstjerna kristna tro »fått en spricka» redan vid Anna Hamilton-Geetes bår 1913; de citat som anföras på sid. 69 och 97 kan inte anses tillräckligt styrka denna uppfattning.

Den viktigaste faktor, som bidrog att omskapa Agnes von Krusenstjerna från en blekt traditionalistisk skribent till den djärva och chockerande författarinnan, var emellertid av allt att döma äktenskapet med David Sprengel. Lagercrantz' kapitel om David Sprengel vittnar om samma fina karakteriseringsförmåga som åtskilliga andra avsnitt i avhandlingen men kan sägas vara något för mildt i värderingarna. Av en del uttalanden (exempelvis sid. 244: »ofta av god verkan») framgår, att författaren betraktar de Sprengelska inskjutningarna, särskilt i Fröknarna von Pahlen-serien, som inte helt värdelösa för verket i dess helhet. Det hade nog varit riktigare, om författaren lagt tonvikten på den andra synpunkten — som inte varit honom främmande — nämligen att dessa inskjutningar i huvudsak svär mot teknik och anda i romancykeln som helhet. I samband härmed presenterar Olof Lagercrantz den första exakta redogörelsen för vad Sprengel åstadkommit som Agnes von Krusenstjernas medarbetare. Med hjälp av bevarade manuskript har han i detalj kunnat påvisa, vad som i hustruns verk härrör från Sprengels hand. Bakom detta ligger ett skarpsinnigt forskningsarbete, som dock inte slutgiltigt löser den större frågan om Sprengels betydelse för Agnes von Krusenstjernas författarskap. Påtagligen utövade han också ett inflytande på planläggningen av romanerna och på deras idénnehåll. Det hade varit av intresse — som senare skall framgå — om författaren hade närmare gått in på denna aspekt av frågan.

Som helhet får man i Lagercrantz' avhandling en mycket åskådlig bild av Agnes von Krusenstjerna, så åskådlig, skulle man vilja tillägga, som överhuvud torde vara möjligt, då det gäller en så märkvärdigt skiftande personlighet. Den litterära belysningen av hennes verk däremot är mera sporadisk, och författaren har inte ansett det höra till sin uppgift att ge en genomförd och fullständig analys av hennes produktion. Han inskränker sig till vissa aspekter, exempelvis kvinnoskildringen och naturskildringen och når på dessa punkter fram till träffande formuleringar. Vissa invändningar ligger dock nära till hands. Sammanställningen av Agnes von Krusenstjernas erotiska åskådning med D. H. Lawrences är sålunda delvis missvisande, vilket torde hänga samman med förf:s allmänna uppfattning att Agnes von Krusenstjerna var »i pakt med tiden», dvs. räknade andlig släktskap närmast med de på 30-talet moderna författarna. Ett av nyckelorden till Lawrences uppfattning är satsen »Sex is not everything». Han kunde alltså uttrycka sig alldeles som Agnes von Krusenstjernas kritiker i Sverige, och i själva verket föreligger det bara ytliga likheter mellan hennes panteistiskt lyriska och hans personligt-omedvetna kärleksideal. Då det gäller naturskildringen blir läsaren knappast övertygad av sammanställningen med Linnés naturuppfattning (sid. 204); »anden i naturen» var för Linné Guds plan med skapelsen, för Agnes von Krusenstjerna en projektion av hennes egna skiftande sinnestillstånd. Det rika galleriet av diktade gestalter i Agnes von Krusenstjernas verk behandlas osystematiskt, och vissa av hennes personer tas endast upp i förbigående. Lagercrantz ägnar t. ex. ett helt avsnitt åt en bifigur som Adèle Silfverskiöld i Fröknarna von Pahlen, med den motiveringen att där en sida av Agnes von Krusenstjerna själv har blivit konstnärligt projicerad. Men samma principiella synpunkt torde äga giltighet också för gestalter som av författaren förbigås.

När det gäller den allmänna belysningen av Agnes von Krusenstjernas litteraturhistoriska situation nöjer sig författaren med allmänna konstateranden, som t. ex. att hon »hörde till avantgardisterna» (sid. 269). Här skulle man ha önskat en större precision, och det är inte osannolikt, att en närmare granskning av Sprengels betydelse för Agnes von Krusenstjernas diktning skulle ha gett resultat, som medfört en korrigering av bilden. David Sprengels litterära sympatier låg i sekelslutsmiljön. Han hyllade 80-talister som Strindberg och Ola Hansson och individualistiska dekadenter som d'Annunzio. Han omhuldade ett hat mot den svenska kulturmiljön, i släkt med det som rådde bland bohemerna i den Strindbergska 90-talskretsen, och han kom själv att gå i frivillig landsflykt liksom flera av dessa. Den stora Pahlenfejden, som författaren utförligt refererar, för tankarna till sådana tidigare evenemang i vår litteratur som Giftasåtalet och åtalet mot Frödings Stänk och flikar; dess mest påfallande motsvarighet torde vara striden i Norge om Hans Jägers Fra Kristiania-Bohemen, vars erotiska anarkism och sinnlighetsidealism visar släktskap med Agnes von Krusenstjerna. Man kan också peka på en bok som Ola Hanssons *Sensitiva amorosa*, i många avseenden en föregångare till Agnes von Krusenstjernas erotiska analys. Hos Hanssons väninna Stella Kleve möter man, uttryckligare än hos Ellen Key, föregångerskor till Tony och Angela, kvinnor vilkas hela liv kretsar kring erotiken — en överensstämmelse, vars intresse inte minskas av den konstnärliga distansen mellan de bägge författarinnorna. Då det gäller incestmotivet hänvisar Lagercrantz till en psykoanalytiker, Otto Rank, men inte till Wagner och dennes lärjunge Thomas Mann. På en mängd punkter synes sålunda Agnes von Krusenstjernas diktning litteraturhistoriskt sett peka bakåt, mot sekelskiftsmiljön. Om författaren hade underkastat detta perspektiv en granskning, skulle han möjligen ha kommit till resultat, som på ett säkrare sätt infogat Agnes von Krusenstjerna i det litteraturhistoriska sammanhanget.

Trots de antydda metodiska bristerna och trots ofullständigheten i den litteraturhistoriska belysningen framstår emellertid Olof Lagercrantz' avhandling om Agnes von Krusenstjerna som ett märkligt pionjärbete. Svagheterna får delvis sin förklaring, om man betänker författarens för en avhandlingsskribent ovanliga situation i förhållande till sitt ämne, och de uppväges väsentligen av hans intima kännedom om materialet, hans psykologiska inlevelseförmåga och konstnärliga gestaltningskraft.

Gunnar Brandell.

HOLGER FRYKENSTEDT, *Atterboms sagospel Lycksalighetens ö — En poesiens historia och en tragedi över fantasien i belysning av romantikens litteraturhistoria, filosofi, estetik och mytologi*. Akad. avh. (Sthlns högskola), Lund 1951.

Holger Frykenstedts avhandling om Atterboms sagospel *Lycksalighetens ö* behandlar ett ämne, som sedan länge räknats till de svåraste i svensk litteraturhistoria. Författaren har satt som sin uppgift att tolka innebörden i Atterboms sagospel utifrån skaldens idéhistoriska förutsättningar och därmed nå fram till den dolda allegoriska meningen i diktverket, en uppgift som ingen forskare hittills så direkt gripit sig an med, trots att Atterboms romantiska meningsfränder utan tvekan räknade med existensen av en sådan allegorisk undermening i sagospelet. Frykenstedt har gått till detta verk med en omfattande beläsenhet både i romantikens idéhistoria i allmänhet och i Atterboms teoretiska författarskap. Resultatet av hans forskning framläggs inte bara i avhandlingen utan dessutom i två andra arbeten, det ena, »Atterboms kunskapsuppfattning», tidigare publicerat, och det andra, »Atterboms livs- och världsåskådning i belysning av den transcendentala idealismen», utkommande samtidigt med avhandlingen.

Denna omfattande uppläggning av Frykenstedts studier har medfört, att han i vissa avseenden i avhandlingen tvingas stödja sig på resultat som framläggs i de bägge andra skrifterna, vilket delvis gör avhandlingen svårtillgänglig. Härtill kommer en del brister i det formella och i kompositionsavseende. Sålunda inleder författaren sitt arbete med ett avsnitt om tio sidor, där Atterboms situation och intressen vid tiden för sagospelets koncipiering tas upp till en översiktlig framställning. Man kunde ha önskat denna bakgrund betydligt fylligare, särskilt som författaren — med full rätt — karakteriserar Atterbom som »en europeisk poet»,